

Arheologia perioadei timpurii a epocii fierului în Dobrogea – un istoric al cercetării

Sorin-Cristian Ailincăi*

Abstract: The first extended archeological researches were conducted in Dobrogea during the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, in connection with the activity of two great personalities of the Romanian archaeology: Grigore Tocilescu and Vasile Pârvan. Despite this situation, the first information regarding the Early Iron Age of the territory between the Danube and the Black Sea became known only starting with the 1950s, with the identification of the sites from Garvăn, Babadag, or Cernavodă. The aim of the article is to present the main contributions brought to the research of this prehistoric period, emphasizing the importance of the excavations conducted by archaeologists such as Sebastian Morintz, Mihai Irimia, and Gavrilă Simion.

Rezumat: Primele cercetări arheologice de amploare au fost organizate în Dobrogea la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, acestea fiind legate de activitatea a două mari personalități ale arheologiei românești: Grigore Tocilescu și Vasile Pârvan. În ciuda acestui fapt, cele dintâi informații referitoare la perioada timpurie a epocii fierului în spațiul istro-pontic vor fi introduse în circuitul științific abia începând cu anii '50 ai sec. XX, odată cu identificarea siturilor de la Garvăn, Babadag sau Cernavodă. Articolul nostru încearcă o expunere sistematică a principalelor contribuții aduse la cunoașterea acestei perioade istorice, subliniind importanța cercetărilor întreprinse de unii arheologi precum Sebastian Morintz, Mihai Irimia sau Gavrilă Simion.

Key words: Early Iron Age, Babadag culture, Dobrudja, Lower Danube, Black Sea.

Cuvinte cheie: prima epocă a fierului, cultura Babadag, Dobrogea, Dunărea de Jos, Marea Neagră.

Introducere

Menționat pentru prima oară la începutul sec. XIX de către Christian Thomsen, conceptul de *epocă a fierului* a căpătat treptat consistență în arheologia europeană modernă. Din punct de vedere fenomenologic perioada este caracterizată de apariția și răspândirea metalurgiei fierului. Această tehnologie apărută în estul Anatoliei și zonele adiacente (Armenia și Cilicia) cunoaște o răspândire rapidă începând cu sfârșitul mil. II a.Chr.¹. Perioada este una de maximă efervescență în spațiul egeo-anatolian, fiind marcată de apariția *popoarelor mării*, căderea regatului hittit și a civilizației miceniene.

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea, România; e-mail: sailincai@gmail.com

¹ Tylecote 1976, 40 și urm.; Pleiner 2000, 14 și urm.

Răspândirea obiectelor din fier în Europa este legată mai ales de *epoca întunecată* a Greciei ce include perioadele submicieniană, protogeometrică și geometrică². Se pare că acest proces al răspândirii metalurgiei fierului spre vest s-a produs în etape și ritmuri oarecum diferite, astfel încât etapa trecerii de la epoca bronzului la cea a fierului nu poate fi trasată pentru tot acest spațiu la un moment bine stabilit. Încercările de periodizare a acestei epoci au avut ca principal câmp de aplicație zona Europei Centrale (nord-alpine). În acest sens trebuie menționată periodizarea arheologului suedez Hans Hildebrand care, în 1874, la Congresul Internațional de Arheologie Preistorică și Antropologie de la Stockholm, a propus împărțirea epocii preromane a fierului în două perioade: Hallstatt (după așezarea și necropola eponimă din Austria Superioară) și La Tène (un *oppidum* celtic de pe malul lacului Neuchâtel din Elveția)³.

O primă abordare complexă a periodizării epocii bronzului din Europa Centrală aparține lui Paul Reinecke, care studiind mai ales descoperirile din sudul Germaniei (îndeosebi depozite) face o primă legătură cu bronzul româno-ungar, propunând o împărțire cvadripartită a perioadei Hallstatt (Ha A: 1200-1000; Ha B: 1000-750; Ha C: 750-600; Ha D: 600-500)⁴. Acest sistem a fost sensibil îmbunătățit de Hermann Müller-Karpe, care pe baza vestigiilor *culturii câmpurilor cu urne* din zona Alpilor a observat sincronizarea diverselor tipuri de obiecte de bronz pe spații relativ mari, pe care le-a sincronizat cu lumea egeeană (Grecia și Egipt). Schema cronologică realizată de cercetătorul german a fost împărțită în etape de câte o sută de ani, fiecare dintre acestea corespunzând unei perioade din Egeea (Br D – Helladic târziu III B – sec. XIII; Ha A₁ – Helladic târziu III C – sec. XII; Ha A₂ – Submicienian – sec. XI; Ha B₁ – Protogeometric – sec. X; Ha B₂ – Geometric – sec. IX; Ha B₃ – Geometric/arhaic – sec. VIII)⁵. Deși a suferit unele modificări în privința cronologiei absolute, această schemă bine structurată a permis o mai bună sincronizare a culturilor preistorice din toată Europa, fiind folosită și în prezent.

Pentru spațiul românesc o primă abordare cronologică a epocii fierului o regăsim în *Getica* lui Vasile Pârvan, care preluând sistemul lui Paul Reinecke a prelungit bronzul getic (faza a IV-a) până inclusiv în intervalul 1000-700 a.Chr., *vreme de prefacere și amestec de civilizații*⁶. În opinia savantului român, prima parte a epocii fierului getic (Fier I – Hallstatt: c. 700-300 a.Chr.; Fier II – La Tène: c. 300 a.Chr. – 50

² Desborough 1952; Desborough 1964; Desborough 1972; Snodgrass 1971; Coldstream 1977; Sandars 1978; Dickinson 2006 ș.a.

³ László 2001, 294 și urm.; László 2005, 171 și urm.

⁴ Müller-Karpe 1959, 1-14.

⁵ Müller-Karpe 1959, 182 și urm; Abb. 64.

⁶ Pârvan 1926, 290-293.

p.Chr.) începea pe la 700 odată cu influențele scito-iraniene și se sfârșea odată cu venirea celților la 300-250⁷.

La mai puțin de un deceniu (1933) de la cunoscuta lucrare a lui Vasile Pârvan, vede lumina tiparului un nou studiu dedicat pre- și protoistoriei spațiului românesc. Deși nu dispunea de date mult sporite, Ion Nestor face o primă schiță de clasificare a depozitelor de bronzuri și folosește termenul de *Hallstatt timpuriu* pentru perioada pre-scitică⁸.

Abia cu ocazia redactării tratatului *Istoria României* din 1960, Dumitru Berciu și Mircea Petrescu-Dîmbovița întocmeau o primă împărțire tripartită a primei epoci a fierului: Hallstatt timpuriu (Ha A-B), mijlociu (Ha C) și târziu (Ha D), care era încadrată cronologic în perioada sec. XII-V a.Chr.⁹, această periodizare fiind aproape unanim folosită în arheologia românească și în prezent.

Publicarea primelor rezultate din unele cercetări arheologice efectuate în stațiuni precum Babadag¹⁰ sau Mediaș¹¹, dădea prilejul Eugeniei Zaharia și lui Sebastian Morintz să contureze o imagine coerentă a evoluției *Hallstattului Timpuriu în România*¹². Cu această ocazie cei doi cercetători presupuneau existența a două etape cronologice în evoluția acestei perioade: Ha A₁ – Sântana-Lăpuș-Pecica (cultura Gáva); Ha A₂ – Babadag I; Ha B – Mediaș (I, II, III) și Babadag II¹³.

De altfel, începând cu anii '60 datele referitoare la perioada timpurie a epocii fierului pe teritoriul României s-au înmulțit considerabil, sugerând în linii mari existența a două mari complexe culturale cu ceramică canelată ce păstrează tradiții de la sfârșitul epocii bronzului de la Dunărea Mijlocie și cu ceramică incizată și imprimată a cărei apariție și evoluție în spațiul carpato-balcanic poate fi pusă pe seama influențelor egeene, mai ales în perioada protogeometrică.

Primele descoperiri dobrogene

Dobrogea, prin numeroasele și importantele vestigii pe care le păstrează, s-a bucurat de o atenție deosebită din punct de vedere arheologic. Începuturile cercetărilor în provincia dintre Dunăre și Marea Neagră este pe larg descrisă de Radu Vulpe, în 1928, cu ocazia sărbătoririi a cincizeci de ani de la *revenirea Dobrogei în cadrul statal*

⁷ Pârvan 1926, 291.

⁸ Nestor 1933, 104 și urm.

⁹ Berciu, Petrescu-Dîmbovița 1960, 137-160.

¹⁰ Morintz 1964.

¹¹ Zaharia 1965.

¹² Zaharia, Morintz 1965.

¹³ Zaharia, Morintz 1965, 454 și urm.

românesc¹⁴. Această etapă de pionierat a arheologiei dobrogene a fost dominată, așa cum nota și Radu Vulpe¹⁵, de activitatea a două mari personalități ale arheologiei românești: Grigore Tocilescu și Vasile Pârvan.

Avându-l alături pe topograful Pamfil Polonic, Grigore Tocilescu a strâns între 1881-1910, perioadă în care a fost director al Muzeului Național de Antichități și profesor de istorie antică și epigrafie al Universității din București, peste 600 de inscripții și a întocmit o hartă cu peste 60 de cetăți identificate pe teren. Pe lângă cercetările de scurtă durată de la Constanța și a valurilor de pământ dintre Constanța și Cernavodă, Tocilescu și-a îndreptat atenția mai ales asupra monumentului *Tropaeum Traiani* de la Adamclisi¹⁶. Publicarea cercetărilor la Viena, în 1895, atât în română cât și în germană, a atras atenția erudiților din întreaga Europă, asigurându-i cercetătorului o notorietate binemeritată¹⁷.

Devenind în 1910 directorul Muzeului Național de Antichități, Vasile Pârvan își va începe *aventura arheologică dobrogeană* un an mai târziu prin inițierea săpăturilor de la *Ulmetum*, iar în 1914 va deschide șantierul arheologic *Histria*, strângând în jurul său o *veritabilă colecție de viitori specialiști* precum Scarlat Lambrino, Harilau Metaxa, George G. Mateescu, Paul Nicorescu, Dimitrie M. Teodorescu sau Ioan Andrieșescu¹⁸ care vor iniția cercetarea monumentelor proaspăt identificate *Callatis*, *Capidava*, *Argamum*, *Libida* etc¹⁹.

Primele cercetări arheologice în Dobrogea se pot caracteriza prin predilecția pentru studiul antichităților clasice greco-romane, de multe ori în detrimentul vestigiilor preistorice. Această situație este descrisă cât se poate de sugestiv de Ioan Andrieșescu într-o prelegere privitoare la *Arheologia și Istoria Veche a Dobrogei: Dobrogea a fost întotdeauna, aproape exclusiv, obiectul de preocupare al epigrafiștilor, mai mult sau mai puțin istorici, sau al arheologilor mai mult sau mai puțin epigrafiști și istorici. Târziu, numărul lor a sporit, fie cu câte un cercetător al antichităților creștine, fie cu câte un arhitect, reconstituitor al ruinelor greco-romano-creștine. Și mai târziu, au început aici, ca și aiurea, întâi pe cale de recunoaștere, cercetările preistorice*²⁰.

Descoperirile izolate de *obiecte străvechi* au început totuși să atragă interesul arheologilor. Astfel, în 1915, Vasile Pârvan îl delega pe Ioan Andrieșescu pentru a

¹⁴ Vulpe 1928, 117-144.

¹⁵ Vulpe 1928, 120; cercetătorul împarte activitatea arheologică în Dobrogea (la 1928) în două perioade: I. *Perioada Tocilescu* (1881-1909) și II. *Perioada Pârvan* (1910-1927).

¹⁶ Tocilescu 1895.

¹⁷ Mecu 2003; prezintă amănunțit activitatea arheologică a lui Grigore Tocilescu.

¹⁸ Vișenoiu 2003, 189.

¹⁹ Vulpe 1928, 141 și urm; Babeș 1994, 94 și urm.

²⁰ Andrieșescu 1928, 6.

studia unele descoperiri preistorice de pe teritoriul județului Durostor, atribuite mai ales *vremurilor neo- și eneolitice*²¹. Timid, activitatea este continuată și în timpul primului război mondial, când nu putem să trecem cu vederea contribuțiile aduse mai ales la cunoașterea epocii neo-eneolitice de către arheologul german Carl Schuchhardt, prin cercetările sale de la Cernavodă. Cu această ocazie va fi publicat și primul recipient de tip Babadag, descoperit la 10 km sud de oraș, pe malul abrupt al Dunării, unde se afla o concentrare de *cioburi foarte vechi*²².

Ultima parte a activității lui Vasile Pârvan este marcată de sporirea interesului său pentru arheologia pre- și protoistorică, care a culminat prin publicarea operei sale fundamentale – *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926), în care savantul încerca o reconstrucție a evoluției culturale a lumii getice de la sfârșitul epocii bronzului până la cucerirea romană. Analizând datele cunoscute despre *vârsta fierului*, Pârvan se oprea mai ales asupra descoperirilor transilvane, datele *pentru regiunea de la sud și est de Carpați* fiind *insuficiente pentru a putea încerca azi, fie chiar în linii mari, o protoistorie completă a patriei noastre în mileniul al II-lea î.e.n*²³.

Primele date concrete despre vestigiile primei epoci a fierului la Dunărea de Jos, vor începe să fie puse în circulație abia la începutul anilor '50. În acest context, deși situată în afara teritoriului Dobrogei, cea dintâi așezare a culturii Babadag a fost sondată de Mircea Petrescu-Dîmbovița în 1946 și 1948-1949 la Stoicani–*Cetățuie*²⁴. Nivelul de cultură hallstattian era caracterizat prin existența unor gropi care au deranjat parțial locuirea neolitică și cea de tip Usatovo²⁵. Autorul cercetării făcea cu această ocazie o prezentare amănunțită a complexelor și materialelor descoperite, pe care le considera inițial contemporane cu necropola hallstattiană identificată în apropiere, datându-le în intervalul anilor 700-500 a.Chr.²⁶.

Primele date referitoare la existența unei *stațiuni antice inedite* pe teritoriul orașului Babadag o datorăm colectivului șantierului Histria, care, în septembrie 1953, a întreprins o campanie de cercetări arheologice de suprafață și sondaje la Camena, Gaugagia, Bașpunar, Slava Rusă și Babadag²⁷.

Cu această ocazie se fac cele dintâi precizări referitoare la localizarea și descrierea sitului, membrii expediției descoperind la suprafața solului *puține cioburi de epocă*

²¹ Andrieșescu 1928, 7-8.

²² Schuchhardt, 1924, 27, Abb. 45.

²³ Pârvan 1926, 288; o prezentare interesantă a concepției lui Vasile Pârvan asupra epocii fierului în spațiul carpato-danubian, vezi la László 1998, 19-27.

²⁴ Petrescu-Dîmbovița 1953a, 132-144, 154-155.

²⁵ Petrescu-Dîmbovița 1953a, 155.

²⁶ Petrescu-Dîmbovița 1953a, 155.

²⁷ Ștefan *et alii* 1954, 108 și urm.

romană și fragmente ceramice vechi, de factură hallstattiană. Observând în ruptura falezei un strat arheologic gros de circa 1 m, aceștia considerau că stațiunea promite rezultate bogate în cazul unor săpături, mai ales în contextul rarității așezărilor autohtone din perioada timpurie a epocii fierului²⁸.

De altfel, realizând importanța sitului, un colectiv coordonat de Radu Vulpe va reveni la Babadag în anul următor (1954). Descoperirea unui material ceramic bogat decorat îl determina pe cunoscutul cercetător să afirme că stațiunea de pe malul lacului Babadag, atât prin problemele pe care le ridică ... cât și prin întinderea sa remarcabilă, reprezintă până acum un „unicum” în Dobrogea. De aceea este de o necesitate urgentă ca să formeze obiectul unor săpături sistematice²⁹.

Identificată încă din 1943 de către colectivul șantierului arheologic Dinogetia, așezarea de la Garvăn–Mlăjițul Florilor va fi sondată în 1957, rezultatele fiind redate sumar la scurt timp. Cu această ocazie, autorii raportului considerau că ceramica are toate caracteristicile epocii I a fierului și propuneau executarea unor săpături ample, considerând mai ales că Hallstattul nord-dobrogean este aproape necunoscut³⁰.

La scurt timp, informațiile referitoare la prima epocă a fierului în Dobrogea sunt completate de descoperirile de la Cernavodă–Dealul Sofia, survenite în campaniile 1957-1960³¹ în sectorul D al stațiunii. Insuficient cunoscute și în prezent, datele se limitează doar la menționarea unei fortificații, în interiorul căreia s-au descoperit colibe hallstattiene, gropi și un mormânt de incinerare, pe care Dumitru Berciu și colaboratorii săi le datau inițial în perioada Hallstatt C³².

Definirea culturii Babadag. Debutul cercetărilor din așezarea eponimă

Începute în 1962, la aproape un deceniu de la primele mențiuni, cercetările sistematice de la Babadag, a căror importanță era subliniată de Radu Vulpe, vor conduce la obținerea unor date foarte importante legate de evoluția perioadei timpurii și mijlocii a primei epoci a fierului în Dobrogea.

Responsabil al cercetărilor, pentru mai bine de trei decenii, a fost numit cunoscutul arheolog Sebastian Morintz (Fig. 1-3), alături de care s-a aflat, încă de la început, pentru o perioadă lungă de timp și Emil Moscalu. În urma campaniilor desfășurate în perioada 1962-1963, Morintz publica în 1964 primele rezultate ale săpăturilor de la Babadag³³, definind și cultura cu același nume. Cu această ocazie cercetătorii amintiți

²⁸ Ștefan et alii 1954, 108.

²⁹ Vulpe 1955, 550-551.

³⁰ Ștefan et alii, 1959, 646.

³¹ Berciu et alii 1961; Berciu 1965, 88-89.

³² Berciu et alii 1961, 52-53.

³³ Morintz 1964, 101-118.

fac primele observații asupra stratigrafiei și fortificației, descriu tipurile de vase întâlnite, amenajările de habitat și conturează aria de răspândire a culturii pe baza analogiilor observate la Brăilița, Enisala, Garvăn–*Mlăjițul Florilor*, Ghindărești, Gârlița, Hârșova, Piatra Frecăței, Pocreaca, Satu Nou, Stoicani și Topalu. În urma observațiilor stratigrafice și a analizei ceramicii, (cercetătorul) S. Morintz împărțea perioada de existență a culturii Babadag în trei faze.

Fig. 1. Sebastian Morintz (1927-1997). Inițiatorul cercetărilor arheologice de la Babadag / Sebastian Morintz (1927-1997). *The first archaeologist who conducted the excavations at Babadag.*

În paginile acestui studiu Sebastian Morintz arăta lipsa unor asemănări evidente între vestigiile de la Babadag și culturile hallstattiene cunoscute la acea vreme pe teritoriul României prin descoperirile de la Pecica, Balta Verde, Vârtop sau Basarabi³⁴. Totodată, cercetătorul reliefa insuficienta cunoaștere a sfârșitului epocii bronzului în Dobrogea pentru a întrevedea o eventuală contribuție la formarea culturii Babadag, în condițiile în care cultura Noua cunoscută la acea vreme în sudul Moldovei, părea total diferită de manifestările culturale hallstattiene³⁵. Aceste observații îl determinau pe autor să presupună existența unei influențe venite probabil dinspre vest, dar și a unui decalaj între culturile hallstattiene din Europa Centrală și cea de la Dunărea de Jos³⁶.

Analogii importante au fost identificate pe teritoriul Bulgariei în peștera de la Dolni-Lom și dolmenul de la Mladinovo, dar și în Asia Mică, în nivelul VIIb₂ de la Troia, unde apărea motivul decorativ format din cercuri concentrice unite cu tangente, regăsit din abundență în nivelurile vechi de la Babadag.

³⁴ Morintz 1964, 110.

³⁵ Morintz 1964, 111.

³⁶ Morintz 1964, 114.

Pornind de la datele cunoscute, Sebastian Morintz propunea o schemă cronologică relativă și absolută care a rămas, în linii mari, valabilă până în prezent. Astfel, asemănările cu descoperirile de Troia l-au determinat să dateze cel mai vechi nivel de la Babadag (faza I), caracterizat prin decorarea ceramicii cu motive incizate, în sec. XI a.Chr. Acesta era urmat de o fază cu ceramică decorată prin imprimare (faza a II-a) datată în sec. X-IX a.Chr., regăsită în nivelurile mijlocii, pe care o paraleliza cu descoperirile din Transilvania datorită descoperirilor de la Brașov–Pățitel atribuite grupului Mediaș. În fine, ceramica din ultimele niveluri de la Babadag, deși continua tipurile anterioare, era lipsită de motive decorative realizate prin incizie sau imprimare. Descoperirea unor fragmente ceramice considerate *de tip Basarabi* îl îndemna pe autorul cercetării să dateze ultima fază a culturii Babadag în perioada de tranziție de la Hallstatt-ul timpuriu la cel mijlociu (sec. VIII-VII a.Chr) fiind contemporană cu civilizația Basarabi³⁷.

Evoluția cercetărilor și teoriilor privitoare la cultura Babadag

Anii '60

Apariția în anul 1965 a primului volum *Din Istoria Dobrogei* nu a însemnat pentru studierea culturii Babadag decât o reluare a concluziilor lui Sebastian Morintz³⁸. În completarea lapidarului raport de săpătură de la Cernavodă–*Dealul Sofia* publicat în 1961, aici este descris mormântul de incinerare cu 11 vase datat de autori în faza a treia a culturii Babadag. Pe de altă parte, referindu-se la raportul Babadag–Basarabi, Dumitru Berciu considera posibilă în Dobrogea o *întrepătrundere a acestei culturi, dacă nu chiar un orizont independent al culturii Basarabi cu cultura hallstattiană locală și sincronică*³⁹. Această ipoteză nu era susținută de realități arheologice, descoperirile de mai târziu infirmând total teoria în cauză. Tot în această lucrare este abordată pentru prima dată și problema finalului culturii Babadag în lumina descoperirilor de la Histria, unde este semnalată prezența ceramicii negre lustruite de „factură tracică”, similară celei descoperite la Babadag, precum și celei din mormântul de incinerare de la Cernavodă–*Dealul Sofia*. Din acest punct de vedere, Berciu nu excludea posibilitatea descoperirii la Histria sau în împrejurimile acesteia a unor urme anterioare momentului colonizării grecești.

³⁷ Morintz 1964, 116-118.

³⁸ Berciu 1965, 75-93.

³⁹ Berciu 1965, 88.

Fig. 2. Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag / *The Early Iron Age settlement at Babadag* (fototeca ICEM-Tulcea/Courtesy of ICEM-Tulcea).

Tot la mijlocul anilor '60, Andrei Aricescu aducea în circuitul științific șase depozite de bronzuri descoperite pe teritoriul Dobrogei la Nicolae Bălcescu, Gura Dobrogii, Techirghiol, Sâmbăta Nouă (I și II) și Pădureni, care alături de alte obiecte de bronz descoperite izolat la Nazarcea, Dăieni și Sabangia veneau să îmbogățească datele despre sfârșitul epocii bronzului și perioada timpurie a epocii fierului în spațiul danubiano-pontic⁴⁰.

Datele referitoare la prima epocă a fierului sunt completate și prin informații sumare, în urma descoperirilor de la Histria⁴¹, Galița⁴² sau Gârlița⁴³, o mare parte din acestea rămânând inedite până în prezent.

În primul său studiu dedicat *fenomenului* Basarabi, Alexandru Vulpe considera că tehnica ornamentării prin imprimare și încrustare a vaselor Basarabi provine din cultura Babadag, aceasta din urmă avându-și rădăcinile în mediile culturale nord-

⁴⁰ Aricescu 1965, 17-42; Aricescu 1970, 25-76.

⁴¹ Dimitriu 1966, 54-55.

⁴² Diaconu, Angheliescu 1968, 348-349.

⁴³ Diaconu, Angheliescu 1968, 349; Morintz 1964, 109; Hänsel 1976, 123.

pontice⁴⁴. Fără îndoială că această ipoteză de lucru nu avea la bază la acea vreme decât stadiul incipient al studierii civilizației de tip Basarabi, fapt ce a avut ca efect menționarea în Dobrogea a unor descoperiri a acestui stil ceramic, care ulterior s-au dovedit a fi tipice culturii Babadag. Tot cu această ocazie, prin publicarea fibulei de la Brad⁴⁵, datată în sec. X-IX a.Chr., Alexandru Vulpe presupunea existența unui orizont cultural Brad-Stoicani, corespunzător fazei a doua a culturii Babadag, care a precedat orizontul Basarabi în Moldova⁴⁶.

Un rol important în cunoașterea perioadei timpurii a epocii fierului în sud-vestul României l-a avut publicarea în 1969 a rezultatelor cercetărilor preventive de la Insula Banului. Evidențierea în această zonă a unui grup cultural cu ceramică imprimată (denumit Insula Banului), dă ocazia autorilor cercetărilor să observe existența unui *mare complex cultural* format din grupele Insula Banului, Pșenicevo-Raskopanica, Babadag și Stoicani-Brad, *care difuzează anumite elemente către est până în interiorul ariei Ciornîles*⁴⁷.

Anii '70

Reprezintă o perioadă bogată în contribuții referitoare la limitele cronologice ale culturii Babadag, mai ales prin identificarea culturilor considerate specifice sfârșitului epocii bronzului în zona Dunării de Jos.

Chiar în 1970, Sebastian Morintz și Niță Anghelescu publicau studiul *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*⁴⁸. Bazat mai ales pe numeroase descoperiri izolate, articolul conturează existența unei noi culturi de la sfârșitul epocii bronzului în sud-estul României, ce prezenta numeroase asemănări cu culturile Noua și Sabatinovka dar care menținea și anumite aspecte ale bronzului balcano-dunărean⁴⁹. Referindu-se la sfârșitul culturii Coslogeni, cei doi cercetători afirmau că aceasta *nu evoluează până la începutul Hallstattului timpuriu, definit de aspectul Babadag I*, cele două culturi fiind interpușe de un nou aspect de la sfârșitul epocii bronzului din estul Munteniei și Dobrogea, cu tradiții monteorene, denumit provizoriu Prebabadag⁵⁰.

⁴⁴ Vulpe 1965, 119, 131.

⁴⁵ Vulpe 1965, 119.

⁴⁶ Vulpe 1965, 119; *cultura* Basarabi era considerată contemporană cu ultima fază a culturii Babadag.

⁴⁷ Morintz, Roman 1969, 393-423.

⁴⁸ Morintz, Anghelescu 1970, 373-415.

⁴⁹ Morintz, Anghelescu 1970, 408.

⁵⁰ Morintz, Anghelescu 1970, 412.

Fig. 3. Vizită pe șantierul arheologic Babadag în timpul celui de al II-lea Congres de Tracologie (1976)⁵¹/ A visit on the archaeological site from Babadag during the 2nd Congress of Thracology (1976).

Deși publicase sumar împreună cu Florin Anastasiu descoperirile de la Râmnicelu încă din 1967, Nicolae Harțuche republică materialele de aici alături de cele descoperite la Sihleanu (jud. Brăila). Analiza comparativă asupra ceramicii din aceste două locații îl determină pe Harțuche să afirme că acestea fac parte dintr-un aspect cultural derivat sau înrudit cu culturile Monteoru și Tei, plasat între sfârșitul culturii Coslogeni și începutul culturii Babadag⁵² (sic !). Teoria a fost susținută și de Sebastian Morintz, care în lucrarea sa *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii - epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic* considera că acesta reprezintă o evoluție a populațiilor Monteoru târzii care au pătruns în zona Gurilor Dunării îndepărtând populațiile Coslogeni⁵³. Această teorie își dorea să separe clar sfârșitul culturii Coslogeni (Br D) de începutul culturii Babadag (Ha A2). Veriga lipsă ce trebuia să

⁵¹ Fotografia ne-a fost oferită de către Alexandru Morintz, căruia îi mulțumim și cu această ocazie.

⁵² Harțuche 1972, 59-75.

⁵³ Morintz 1978, 160-161; scurte discuții privind *aspectul Râmnicelu*, anterioare articolului lui N. Harțuche au fost publicate de S. Morintz în 1971 și 1972 (Morintz 1971; Morintz 1972).

acopere perioada Ha A₁, respectiv acest orizont de tip Sihleanu sau Prebabadag, nu a fost însă ulterior confirmat de alte descoperiri, perioada de pionierat în studierea acestei etape de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului fiind tributară unor teorii ce s-au dovedit a fi pur speculative.

Reluarea în 1965, sub conducerea Mariei Coja, a cercetărilor arheologice de la *Argamum/Orgame* a condus la descoperirea unor vestigii specifice culturii Babadag care vor fi publicate în 1972, în cadrul unui raport mai amplu dedicat rezultatelor săpăturilor. Datate în ultima fază de evoluție a culturii Babadag (sec. VIII-VII a.Chr.), după materialul ceramic amestecat cu ceramica greacă arhaică, descoperirile ridicau problema contemporaneității primilor coloniști greci cu purtătorii culturii Babadag⁵⁴. Această situație, confuză stratigrafic, a dat naștere unor dispute între cercetători referitoare la natura contactului dintre coloniștii greci și autohtoni pe litoralul vestic al Mării Negre.

În 1974 sunt publicate rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea de la Rasova–*Malul Roșu*, efectuate de Mihai Irimia în anii 1970, 1972-1973. După 10 ani de la apariția primului studiu amplu referitor la cultura Babadag, bazat în principal pe cercetările din așezarea eponimă, era astfel posibilă o analiză comparativă cu materialele dintr-un alt sit. Deși găsea analogii în toate nivelurile de la Babadag, cercetătorul făcea totuși mențiunea că fragmentele ceramice decorate prin incizie și imprimare caracteristice fazelor I și II ale culturii Babadag, sunt sporadice și au fost descoperite, cu excepția bordeiului II, exclusiv în stratul de cultură și în malul erodat al platoului sudic, atestând o *locuire sporadică din această perioadă*⁵⁵. Cea mai mare parte a materialului ceramic a fost descoperit în complexele închise, acesta fiind considerat ca asemănător cu cel specific fazei a III-a a culturii Babadag, orizontului *pre-Basarabi* observat la Popești–*Nucet* dar și *fenomenului Basarabi*⁵⁶.

Cu această ocazie, Mihai Irimia făcea o trecere în revistă a tuturor datelor cunoscute până atunci despre cultura Babadag, insistând mai ales pe faza finală a acesteia. În opinia autorului cercetării această etapă se regăsea numai în descoperirile dobrogene, începutul ei situându-se anterior debutului culturii Basarabi (așa cum o dovedeau descoperirile de la Rasova, contemporane etapei pre-Basarabi de la Popești–*Nucet*), cele două culturi evoluând ulterior paralel⁵⁷. În privința sfârșitului culturii Babadag, autorul atrăgea atenția asupra lipsei unor dovezi concludente în privința unei eventuale contemporaneități ale acestei culturi cu primii coloniști greci, situațiile stratigrafice de la Histria, Orgame sau Tomis fiind încă neclare⁵⁸.

⁵⁴ Coja 1972, 34, n. 7.

⁵⁵ Irimia 1974, 97-98.

⁵⁶ Irimia 1974, 120 și urm.

⁵⁷ Irimia 1974, 124.

⁵⁸ Irimia 1974, 124.

Tot în 1974 vede lumina tiparului articolul lui Ion T. Dragomir referitor la *Descoperirile hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala*⁵⁹ dar apar și importante informații despre o concentrare de așezări ale culturii Babadag în împrejurimile Hârșovei, descoperite ca urmare a cercetărilor arheologice de suprafață din anii 1959-1963 și 1969 efectuate de Done Șerbănescu și Sebastian Morintz⁶⁰.

Harta răspândirii vestigiilor hallstattiene din Dobrogea este îmbogățită un an mai târziu (1975) prin descoperirile de la Tulcea-*Tabără*. Ceramica din acest sit îl îndreptățește pe unul din autorii cercetărilor, Victor H. Baumann, să considere că locuirea Babadag s-a desfășurat pe parcursul fazei a III-a a acestei culturi⁶¹.

Sondajele de la Cozia îi oferă ocazia lui Attila László să facă unele precizări referitoare la diferențele existente față de descoperirile de la Babadag, atât în privința decorului, cât și a formelor ceramice, conturând existența unui grup cultural cu ceramică imprimată în Moldova, contemporan cu faza a II-a a culturii Babadag⁶².

În 1976 apare o primă sinteză referitoare la culturile de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului la Dunărea de Jos. *Contribuțiile* lui B. Hänsel se bazează în parte și pe analiza descoperirilor de tip Babadag. Cercetătorul german întocmea cu această ocazie un catalog al descoperirilor de tip Babadag, compus din 19 situri⁶³, publicând materiale arheologice inedite de la Babadag, Brăilița, Cernavodă-*Dealul Sofia*, Hârșova-*Tell*, Gârlița, Ostrov-*Piatra Frecăței* și Topalu. Cu acest prilej, cercetătorul german își exprima convingerea că la baza culturii Babadag stă un fond local de tip Coslogeni dovedit prin descoperirile de la Ghindărești, Gârlița, Enisala și Sarinasuf, iar sfârșitul culturii Coslogeni coincidea cu începutul culturii Babadag⁶⁴. Din punct de vedere cronologic, Bernard Hänsel considera că faza I a culturii Babadag ar fi putut începe în jurul anului 1100 a.Chr, conform descoperirilor de la Troia. Pentru faza a II-a aducea pentru prima oară în discuție capacul de pixidă de la Babadag, cu analogii în mormântul 37 de la Kerameikos, pe baza căruia încadra evoluția etapei cu ceramică imprimată în sec. X-IX a.Chr⁶⁵. În același timp, ultima etapă de la Babadag era considerată contemporană descoperirilor de tip Basarabi și a evoluat pe parcursul sec. VIII a.Chr⁶⁶.

⁵⁹ Dragomir 1974, 131-136.

⁶⁰ Morintz, Șerbănescu 1974.

⁶¹ Baumann 1975.

⁶² László 1972, 207-224; László 1976a, 97-98; László 1989, 123-124.

⁶³ Hänsel 1976, 123-124.

⁶⁴ Hänsel 1976, 132.

⁶⁵ Hänsel 1976, 133-134.

⁶⁶ Hänsel 1976, 134.

Acestor importante contribuții putem adăuga descoperirea izolată a fibulelor de la Ostrov și Izvoarele, precum și mențiunile sumare ale unor vestigii Babadag la Capidava–*necropola tumulară romană*⁶⁷ și Beștepe–*Piatra lui Boboc*⁶⁸, dar și publicarea unor materiale hallstattiene din peșterile dobrogene de la Gura Dobrogei și Cheia⁶⁹.

Fig. 4. Gavrilă Simion la Beidaud – iarna 1980 (fototeca ICEM-Tulcea) / *Gavrilă Simion at Beidaud – winter 1980 (Courtesy of ICEM-Tulcea).*

Anii '80

Deceniul opt al secolului trecut debutează cu publicarea unor interesante rapoarte dedicate cercetării unor stațiuni arheologice atribuite culturii Babadag. Astfel, în 1980, sunt menționate descoperirile de la Fântânele⁷⁰ și erau publicate cele de la Enisala–*Palanca*, survenite în urma săpăturilor de salvare efectuate în 1979 de către Gheorghe Mănușu-Adameșteanu⁷¹. Cu această ocazie, se aduceau contribuții importante la cunoașterea ultimei faze de evoluție a culturii Babadag, prin ilustrarea unui lot important de ceramică și a fibulei cu buclă pe arc descoperită în gr. 1.

Concomitent apar și rezultatele cercetărilor din așezarea fortificată de la Beidaud–*Dealul Calebair* efectuate de Gavrilă Simion și Elena Lăzuncă în anii 1976–

⁶⁷ Cheluță-Georgescu 1979, 180.

⁶⁸ Simion 1977, 32.

⁶⁹ Harțușche 1976, 13 și urm.

⁷⁰ Suceveanu 1980.

⁷¹ Lăzuncă, Mănușu-Adameșteanu 1980, 146-156.

1977 și 1979-1980⁷² (Fig. 4-5). Cu această ocazie și ulterior⁷³ se menționa aici existența unei evoluții cronologice de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Coslogeni) și pe tot parcursul evoluției culturii Babadag, acestea fiind urmate de o locuire hallstattiană târzie încadrată în sec. VI-V a.Chr.

Fig. 5. Situl arheologic de la Beidaud – 1983 (fototeca ICEM-Tulcea) / *The archaeological site from Beidaud – 1983 (courtesy of ICEM-Tulcea).*

Tot în 1980 sunt publicate și cele câteva vase de tip Babadag aflate în colecția școlii generale din Mahmudia⁷⁴.

Distrugerea cauzată de inundațiile repetate ale Dunării a determinat efectuarea unor cercetări arheologice conduse de către Mihai Irimia, în anii 1974-1976, 1978-1980, în stațiunea arheologică de la *Gura Canliei*, concretizate în patru secțiuni paralele și o casetă ce cuprindeau o suprafață de 162 mp. Aceste investigații, publicate în 1981 și 1983⁷⁵, au scos la iveală vestigii medievale timpurii, romane, getice, dar și hallstattiene. Atribuind cele mai vechi urme de locuire fazei a III-a a culturii Babadag, cercetătorul

⁷² Simion, Lăzurcă 1980, 37-54.

⁷³ Simion 2003a, 79-98.

⁷⁴ Oberlăder-Tâmnoveanu 1980, 55-59, pl. 2/1-3. În ciuda înmulțirii acestor descoperiri, nu am reușit identificarea sitului din care provin aceste artefacte (vezi Ailincăi, Ailincăi 2012).

⁷⁵ Irimia 1981, 161-171; Irimia 1983, 67-122.

făcea o comparație cu descoperirile de la Rasova–*Malul Roșu*, pe care o considera mai timpurie. Din aceste considerente, cercetătorul sugera posibilitatea ca locuirea de la Canlia să aparțină unei etape finale a Hallstatt-ului mijlociu (sec. VII – eventual începutul sec. VI î.e.n.)⁷⁶.

Apariția volumului *Nessèbre 2* dădea ocazia lui Petre Alexandrescu și lui Sebastian Morintz să facă unele considerații referitoare la nivelurile precoloniale de la *Mesembria* dar și la cele ale orașelor grecești din spațiul românesc, fără a întrevădea un contact direct între culturile autohtone și noii veniți pe litoralul Mării Negre⁷⁷.

Noi contribuții referitoare la debutul culturii Babadag sunt aduse în 1986 de Attila László, prin articolul dedicat grupului Tămăoani. Delimitat inițial de Bernard Hänsel (în 1976), care îl considera sincron cu faza I a culturii Babadag, acest grup ridică noi probleme în condițiile unor descoperiri mai recente. Comparând ceramica de la Tămăoani și Vânători, Attila László observa asemănări și deosebiri, găsind semnificativă prezența la Vânători a ceramicii ornamentate cu cercuri concentrice și tangente specifice culturii Babadag, fapt ce nu a fost întâlnit la Tămăoani. Această observație a permis ridicarea problemei unei diferențe cronologice între cele două așezări și susține împărțirea în două etape a descoperirilor de tip Tămăoani: prima fază conține descoperirile de la Tămăoani și Foltești, anterioare primei faze a culturii Babadag (faza Tămăoani), iar cea de a doua așezările de la Vânători și Căndești (faza Vânători) ce a evoluat paralel cu prima fază de la Babadag⁷⁸.

În 1986 apare raportul privind *Săpăturile de la Babadag, 1973-1974, 1977-1981*, în care Sebastian Morintz făcea o succintă prezentare a cercetărilor din *Suprafața R*. Cu această ocazie, cercetătorul relua discuțiile referitoare la faza a III-a a culturii Babadag, pe care o considera contemporană fenomenului Basarabi⁷⁹. Referindu-se la descoperirile din estul Munteniei și sudul Moldovei, autorul considera că acestea *dovedesc existența ambelor culturi ... pătrunderea purtătorilor culturii Basarabi dinspre vest ... a condus la ocuparea ariei culturii Babadag din stânga Dunării ... dar nu au putut pătrunde efectiv în Dobrogea unde așezările Babadag III și-au continuat existența și unde nu sunt documentate așezări Basarabi*⁸⁰.

Un an mai târziu vede lumina tiparului și cel mai consistent studiu dedicat cercetărilor de la Babadag⁸¹, în care se regăsesc descrieri și reprezentări grafice ale stratigrafiei, complexelor de locuire, fortificației și mai ales a ceramicii. Sebastian

⁷⁶ Irimia 1983, 85.

⁷⁷ Alexandrescu, Morintz 1982, 47-55.

⁷⁸ László 1986, 71 și urm.

⁷⁹ Morintz 1986, 60.

⁸⁰ Morintz 1986, 63-64.

⁸¹ Morintz 1987, 39-71.

Morintz aduna aici toate datele cunoscute la acea vreme despre *perioada hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică*, având ca principal reper rezultatele cercetărilor de la Babadag. Gândită ca o reargumentare a periodizării propuse în 1964, lucrarea aduce în discuție și noile grupuri culturale definite precum Sihleanu, Tămăoani, Insula Banului, Cozia, Pșenicevo etc. pe care le pune în legătură cu cele trei faze delimitate anterior. Pe ansamblu, acest articol a rămas și în prezent principalul reper în studierea culturii Babadag, fiind unanim recunoscut de cercetătorii preocupați de această perioadă.

Fig. 6. Așezarea de la Babadag. Aspecte din timpul cercetării – Suprafața A, 1971 (fototeca ICEM-Tulcea) / *The settlement from Babadag. Photo taken during excavation – Surface A, 1971 (courtesy of ICEM-Tulcea).*

Făcând referire la descoperirile de la Rasova–*Malul Roșu*, Sebastian Morintz nu concepea o contemporaneitate între faza a III-a a culturii Babadag și orizontul cultural pre-Basarabi întrevăzut la Popești–*Nucet*, ceea ce ar fi condus la o coborâre a cronologiei acestei faze, și considera că *materialele de la Rasova atribuite de M. Irimia aspectului Prebasarabi, aparțin în realitate culturii Ferigile – Bârsești din perioada hallstattiană târzie ... acestea provin din morminte de incinerare răvășite în perioade mai târzii*⁸². Răspunsul cercetătorului constănțean nu s-a lăsat așteptat. Astfel, în paginile

⁸² Morintz 1987, 67.

revistei Thraco-Dacica din 1988, Mihai Irimia făcea unele comentarii la afirmațiile lui Sebastian Morintz, sugerând că în vederea *înțelegerii corecte a conținutului culturii materiale, a evoluției și sfârșitului fazei Babadag III ... este absolut necesară publicarea unui inventar arheologic cât mai bogat, în primul rând din stațiunea eponimă*⁸³.

Anii '90

Chiar în 1990 sunt publicate rezultatele cercetărilor arheologice de la Murighiol–Ghiolul Pietrei, stațiune investigată în perioada 1986-1988 de Gheorghe Mănucu-Adameșteanu și Vasilica Lungu. Cu această ocazie sunt menționate și vestigiile unei așezări specifice fazei a II-a a culturii Babadag⁸⁴.

Fig. 7. Așezarea de la Satu Nou–Valea lui Voicu / The settlement at Satu Nou–Valea lui Voicu (fototeca / Courtesy of ICEM-Tulcea).

În 1993 apare un amplu studiu dedicat descoperirilor hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, semnat de Mihai Irimia (Fig. 8) și Nicolae Conovici. Deși semnalată din 1989⁸⁵, prin numeroase fragmente ceramice aflate în poziție stratigrafică secundară, locuirea culturii Babadag a fost identificată abia în cursul campaniilor din anii 1991-

⁸³ Irimia 1988, 149-152.

⁸⁴ Lungu 1990, 63-68.

⁸⁵ Irimia, Conovici 1989, 115 și urm.

1992. Vestigiile hallstattiene erau dispuse pe două niveluri într-un sector („viroagă”) situat aproximativ longitudinal pe direcția N-S a așezării. În privința încadrării cronologice, după o analiză amănunțită a materialului descoperit, autorii cercetării considerau că: cel mai vechi nivel de locuire *corespunde evoluției timpurii a așezării, din faza Babadag I, în care se semnalează și unele prezențe materiale mai numeroase de tip Coslogeni; acest nivel evoluează parțial și în Babadag II, după cum sugerează o parte a materialului descoperit*⁸⁶; în vreme ce *nivelul hallstattian superior, corespunde unei perioade care începe în Babadag II și continuă în mare măsură în Babadag III, unul din reperele principale pentru evoluția sa târzie constituind-o și fragmentul de cană de tip Basarabi*⁸⁷.

Descoperirea a numeroase schelete de animale și umane atât în nivel, cât și în gropi prilejuiește deschiderea unei ample discuții referitoare la obiceiurile funerare *nefirești* practicate de comunitățile Babadag, autorii studiului găsind numeroase asemănări pe un spațiu larg și în perioade diverse de timp⁸⁸. Acest subiect este preluat și dezvoltat la scurt timp mai ales de Valeriu Sîrbu și Gabriel Jugănaru care completează tabloul acestor *practici funerare insolite* cu noi descoperiri și interpretări⁸⁹.

Anul 1995 este marcat de publicarea mai multor cercetări întreprinse în așezări ale culturii Babadag. În primul rând trebuie să menționăm cele două rapoarte dedicate campaniilor 1991-1992 și 1993-1994 de la Babadag care prezintă cercetările din Cas. V₂, V₃ și Y⁹⁰ dar și cele din Secțiunea T⁹¹. Acestora li se adaugă și rezultatele cercetărilor de salvare întreprinse în 1988 în așezarea de la Niculițel–Cornet de Florin Topoleanu⁹², dar și cele efectuate de Victor H. Baumann în siturile de la Telița–Amza și Revărsarea–Cotul Tichilești⁹³. Publicarea acestor cercetări prilejuiau aducerea unor noi și importante date referitoare la olăritul culturii Babadag, stratigrafia așezării eponime, asupra obiceiului depunerii defuncțiilor în așezări dar și informații privitoare la raportul cu fenomenul Basarabi⁹⁴.

În 1993 se desfășura la Tulcea colocviul internațional *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire*, ale cărui acte vor fi tipărite abia în 1997. Cu această ocazie erau publicate primele date ale cercetărilor întreprinse de Gabriel Jugănaru în situl de la Garvăn–Mlăjițul Florilor, ocazie cu care este semnalată o

⁸⁶ Irimia, Conovici 1993, 86.

⁸⁷ Irimia, Conovici 1993, 87.

⁸⁸ Irimia, Conovici 1993, 53 și urm.

⁸⁹ Sîrbu 1994, 83-122; Jugănaru, Topoleanu 1994, 71-82; Topoleanu, Jugănaru 1995, 204 și urm.; Morintz, Jugănaru 1995, 182; Jugănaru 1997, 99 și urm.; Sîrbu 1997, 193 și urm.

⁹⁰ Morintz, Jugănaru 1995, 177-202.

⁹¹ Morintz, Jugănaru, Munteanu 1995, 222-235.

⁹² Topoleanu, Jugănaru 1995, 203-229.

⁹³ Baumann 1995.

⁹⁴ Jugănaru 1996.

situație stratigrafică interesantă ce cuprindea cele trei faze de evoluție a culturii Babadag și redeschidea problema raportului dintre faza I a culturii Babadag și grupul Tămăoani⁹⁵.

În paginile aceluiași volum se regăsește și studiul semnat de Attila László dedicat *originii evoluției și cronologiei primei epoci a fierului la Dunărea de Jos*⁹⁶. În urma analizei tuturor datelor cunoscute, cercetătorul ieșean ridică unele probleme legate de perioada trecerii de la epoca bronzului la prima epocă a fierului având în vedere procesul de formare a culturii Belozerka, clarificarea raportului dintre *aspectul Sihleanu* și grupul Tămăoani și a originii decorului specific culturii Babadag – cercurile cu tangente. O altă problemă semnalată era cea a existenței unor grupe culturale, precum Tămăoani, între sfârșitul culturii Noua-Coslogeni și debutul culturii Babadag. Se invoca de asemenea necesitatea studiului relațiilor dintre cultura Belozerka și culturile hallstattiene timpurii de la Dunărea de Jos⁹⁷.

Din punctul de vedere al contribuțiilor aduse la cunoașterea culturii Babadag în Dobrogea, anii '90 se încheie prin publicarea în 1999 a celor două *truse de magicieni* de la Babadag, ocazie cu care Valeriu Sîrbu și Gabriel Jugănaru expuneau unele considerații generale asupra coroplasticii *lumii tracice* din prima și a doua epocă a fierului⁹⁸.

Anii 2000

Această ultimă perioadă se remarcă prin apariția a numeroase articole și studii dedicate perioadei timpurii și mijlocii a primei epoci a fierului în sud-estul României. Tot acum apar și primele lucrări monografice, dedicate atât culturii Babadag în general, cât și unor situri, regiuni sau orizonturi ceramice.

Anul 2003 este unul dintre cei mai prolifici din punctul de vedere al studiilor dedicate culturii Babadag. Mai întâi trebuie să semnalăm apariția volumului *Culturi antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și protoistorie* în care sunt adunate unele dintre cele mai importante studii semnate de Gavrilă Simion. Cu această ocazie, cercetătorul tulcean revenea cu noi date și materiale asupra cercetărilor mai vechi de la Beidaud⁹⁹ și introducea în circuitul științific cercetările din așezarea de la Revărsarea–Dealul Tichilești¹⁰⁰.

⁹⁵ Jugănaru 1997, 101 și urm.

⁹⁶ László 1997, 67 și urm.

⁹⁷ László 1997, 82-83.

⁹⁸ Sîrbu, Jugănaru 1999, 92-104.

⁹⁹ Simion 2003a, 79-98.

¹⁰⁰ Simion 2003b, 99-114.

În același an, în paginile revistei tulcene *Peuce* apar o serie de articole dedicate sistemului de fortificare de la Babadag¹⁰¹, pixidelor¹⁰² și coroplasticii¹⁰³ culturii Babadag, dar și prezentării vestigiilor acestei culturi descoperite în anul 2000 în stațiunea de la Telița–Amza¹⁰⁴.

Dedicat *riturilor și ritualurilor funerare* practicate de *comunitățile culturii Babadag*, articolul lui Mihai Irimia își propune reluarea problematicei descoperirilor funerare din arealul acestei culturi, întocmind în premieră un catalog complet al situațiilor cunoscute, la care adaugă descoperirea fortuită de la Izvoarele, jud. Constanța. Cu această ocazie, cercetătorul făcea o împărțire în mai multe tipuri a complexelor analizate: a). Morminte de inhumatie propriu-zise; b). Complexe cu depuneri umane în conexiune anatomică; c). Complexe cu depuneri umane incomplete; c). Complexe cu cranii și mandibule umane; e). Complexe cu resturi umane incinerate parțial sau total¹⁰⁵.

Ca urmare a cercetărilor arheologice din anii 2000 și 2001 de la Jurilovca–Orgame, în 2003 este publicat cel mai mare complex cu oseminte umane descoperit în așezările culturii Babadag, ce conținea resturi de la cincisprezece indivizi. Pe lângă importante date antropologice obținute, acest studiu relua și problema datării locuirii Babadag de la *Capul Doloșman*, autorii optând pentru o încadrare cronologică a acesteia în faza a II-a a culturii Babadag (sec. X-IX a.Chr.)¹⁰⁶.

Acestor descoperiri *macabre* le-a fost acordată în ultimii ani o atenție deosebită, prin publicarea complexelor de la Niculițel–Cornet¹⁰⁷, Babadag¹⁰⁸ și Enisala–Palanca¹⁰⁹, încercându-se și un nou tip de abordare pe ansamblul descoperirilor cu caracter funerar din regiunea Dunării de Jos¹¹⁰.

Cercetările arheologice de suprafață din nordul Dobrogei au condus la acumularea unor date despre noi așezări ale culturii Babadag. O primă prezentare a acestora a fost făcută în 2004, fiind publicate succint unele date despre locuirile hallstattiene de pe teritoriul localităților Luncavița, Rachelu și Isaccea¹¹¹. În continuarea acestor cercetări

¹⁰¹ Jugănar, Ailincăi 2003, 51-62.

¹⁰² Jugănar 2003a, 63-74.

¹⁰³ Jugănar 2003b, 75-90.

¹⁰⁴ Jugănar 2003c, 91-112; Baumann 2003, 155 și urm.; anterior, din același sit a fost publicat separat un topor de fier cu aripioare – Jugănar, Baumann 2001.

¹⁰⁵ Irimia 2003, 251-268.

¹⁰⁶ Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2003, 307-324; Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2006, 81-107.

¹⁰⁷ Ailincăi, Topoleanu 2003, 45-50; Ailincăi 2008b, 11-30.

¹⁰⁸ Ailincăi *et alii* 2005-2006, 77-108; Ailincăi *et alii* 2007, 46-76.

¹⁰⁹ Ailincăi, Constantinescu 2008, 121-131.

¹¹⁰ Ailincăi 2008c, 9-33 ; Țârlea, Ailincăi 2010.

¹¹¹ Ailincăi, Micu, Maille 2004, 33-40.

se încadrau și sondajele efectuate în vara 2006 în așezarea de la Luncavița–Valea Joitei, publicate doi ani mai târziu¹¹².

Fig. 8. Mihai Irimia pe șantierul arheologic de la Satu Nou–Valea lui Voicu (2004) / Mihai Irimia on the site at Satu Nou–Valea lui Voicu (2004).

La sfârșitul anului 2005 apărea prima lucrare monografică dedicată culturii Babadag, avându-l ca autor pe Gabriel Jugănar¹¹³, marcând începutul unei noi etape în studierea culturii Babadag. Considerată a fi primul volum dintr-o serie vastă, menită să clarifice problematica Hallstatt-ului timpuriu și mijlociu la Dunărea de Jos, *Cultura Babadag, vol. I*, sintetizează datele cunoscute până în prezent, reprezentând un util instrument de studiu al acestei perioade.

Aproape concomitent este editat un studiu referitor la *realizarea decorului imprimat pe ceramica din prima epocă a fierului în spațiul nord-vest pontic*, în conținutul căruia se regăsesc date despre micile ștampile de lut folosite și de olarii culturii Babadag, cu această ocazie fiind prezentate și unele descoperiri inedite¹¹⁴.

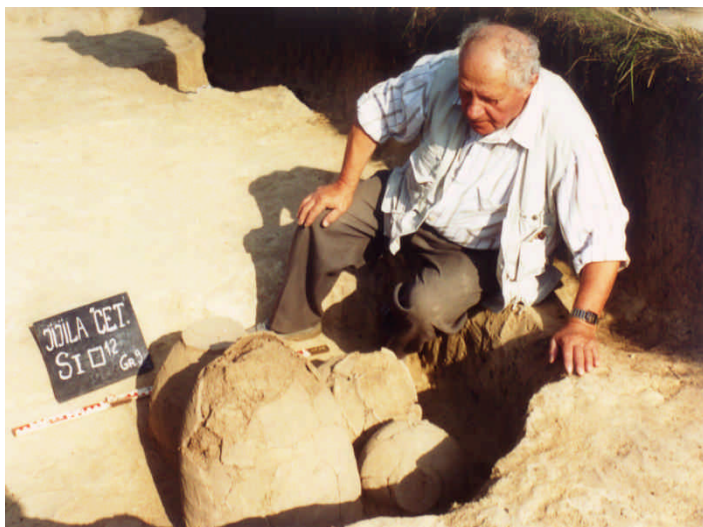
¹¹² Ailincăi 2008a, 133-148.

¹¹³ Jugănar 2005.

¹¹⁴ Ailincăi *et alii* 2004-2005, 111-130 este o formă adăugită a unui articol mai puțin accesibil cercetătorilor români – Nicic, Ailincăi 2003.

Anul 2006 poate fi menționat în legătură cu publicarea cercetărilor mai vechi de Sarichioi–*La Bursuci*¹¹⁵ dar și al fructuoaselor cercetări de suprafață de pe malul lacului Țibrinu¹¹⁶.

Fig. 9. Gavrilă Simion la Jijila, 2001 (fototeca ICEM-Tulcea)
Gavrilă Simion on the site at Jijila (2001).

Pe parcursul anului 2008 semnalăm apariția primului studiu monografic dedicat unui sit al culturii Babadag. Monografia cuprinde rezultatele cercetărilor arheologice din anii 2001, 2003–2005 din așezarea fortificată de la Jijila–*Cetățuie*, bazându-se pe o prezentare exhaustivă a planurilor și materialului arheologic¹¹⁷.

În același an apărea lucrarea *Interferențe cultural-cronologice în nord-vestul Pontului Euxin la finele mil. II – începutul mil I. a.Chr.* avându-l ca autor pe Andrei Nicic. Dedicată îndeosebi studiului grupurilor culturale cu ceramică incizată, cartea face numeroase referiri la începutul primei epoci a fierului în Dobrogea (Babadag I) pe care îl pune în legătură cu grupele culturale similare Tămăoani, Hansca-Holercani și Balta¹¹⁸.

Deși nu este dedicată zonei dobrogene, dar aflată în strânsă legătură cu aceasta, în 2008 apărea lucrarea *Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița*, semnată de Elena Rența. Prin publicarea unui lot important de materiale inedite, lucrarea aduce informații interesante despre o regiune puțin cunoscută până la această dată, ridicând

¹¹⁵ Ailincăi, Micu 2006, 65–73.

¹¹⁶ Ailincăi, Dobrinescu 2006, 135–157.

¹¹⁷ Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

¹¹⁸ Nicic 2008.

printre altele și problema raporturilor dintre faza a II-a a culturii Babadag și orizontul timpuriu cu ceramică canelată din sudul și estul Munteniei¹¹⁹.

Pe parcursul anului 2010 sunt publicate noi informații despre siturile de la Revărsarea–Dealul Tichilești¹²⁰ și Cotul Tichilești¹²¹, dar și despre cel cercetat de Victor H. Baumann la Telița–Amza¹²². Aceștia li se adaugă, la scurt timp, publicarea unor lucrări de sinteză referitoare la psaliile din corn¹²³ și ceramicii specifice culturii Babadag¹²⁴, precum și a unui raport referitor la cercetările arheologice desfășurate în situl de la Enisala–Palanca în perioada 2003–2006¹²⁵.

În loc de încheiere

Așezările reprezintă principalele vestigii lăsate de locuitorii regiunii istro-pontice din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului, numărul siturilor identificate crescând simțitor în ultima perioadă. Dacă Sebastian Morintz identifica, în 1964, 11 stațiuni specifice culturii Babadag¹²⁶, în 1987 numărul acestora se ridică la 26¹²⁷. Cu ocazia redactării monografiei *Cultura Babadag*, Gabriel Jugănarul întocmea o listă de 54 de așezări ale acestei culturi¹²⁸ iar în 2010, cu prilejul redactării tezei de doctorat, am reușit să identific numai de pe teritoriul Dobrogei un număr de 62 de așezări din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului.

Privind pe ansamblu (Grafic. 1) cea mai mare parte a așezărilor sunt cunoscute în urma unor cercetări de suprafață (23 de situri) sau a unor sondaje de dimensiuni reduse (9 situri). Informații destul de sumare despre urme de locuire de la începutul epocii fierului au apărut secundar și din urma cercetărilor sistematice desfășurate în cadrul unor stațiuni arheologice cunoscute mai ales pentru vestigii din alte epoci (eneolitică, greco-romană sau medievală – 14 situri). În aceste condiții, numai 16 așezări s-au bucurat de cercetări de amploare atât sistematice, cât și în cadrul unor operațiuni de salvare a informațiilor arheologice.

Deși destul de numeroase, cercetările dedicate primei epoci a fierului în Dobrogea sunt și în prezent în cea mai mare parte inedite, fiind cunoscute mai ales

¹¹⁹ Rența 2008.

¹²⁰ Ailincăi 2010a.

¹²¹ Ailincăi 2010b.

¹²² Ailincăi 2010c.

¹²³ Ailincăi, Mihail 2010.

¹²⁴ Ailincăi 2011.

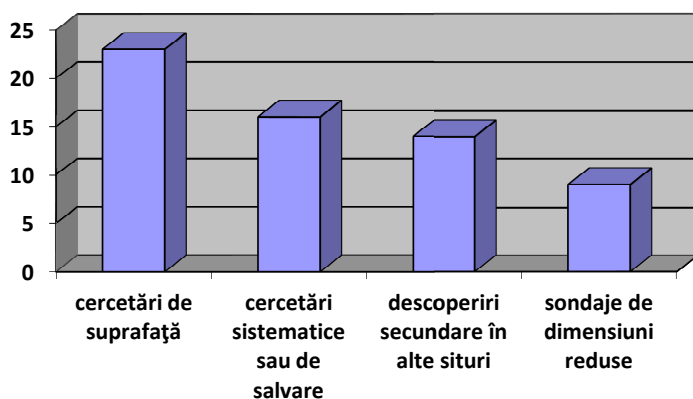
¹²⁵ Ailincăi *et alii* 2011.

¹²⁶ Morintz 1964, Fig. 1.

¹²⁷ Morintz 1987, Fig. 1.

¹²⁸ Jugănarul 2005, 84–85.

prin scurte rapoarte de săpătură sau menționări sumare. Publicarea integrală a acestora, deși aproape imposibilă, reprezintă un deziderat care poate fi dus la îndeplinire în bună parte mai ales prin redactarea unor monografii de sit sau a unor studii detaliate care să aibă la bază prezentarea amănunțită a contextelor și a materialelor arheologice.

Grafic 1. Modalități de cercetare a siturilor din perioada timpurie a epocii fierului în Dobrogea / *Categories of archaeological research for the Early Iron Age from Dobrogea.*

Un alt punct sensibil ar fi lipsa aproape completă a studiilor interdisciplinare. Dacă în momentul de față deținem ceva mai numeroase date antropologice și doar câteva date referitoare la fauna existentă în acele vremuri, rezultate în urma analizei unor loturi restrânse de materiale, informațiile referitoare la vegetație lipsesc cu desăvârșire pentru perioada primei epoci a fierului. O relevanță deosebită pentru cunoașterea acestei perioade ar avea și studiile topografice ale zonelor locuite, însoțite de o analiză a mediului (*landscape archaeology*), cele legate de inventarul arheologic mobil (ceramică, obiecte din metal, materii dure animale sau piatră) și, de ce nu, aplicarea unor metode moderne de datare.

Bibliografie

- Ailincăi, S.C. 2008a, *Noi descoperiri din prima epocă a fierului pe teritoriul comunei Luncavița (jud. Tulcea)*, Peuce, S.N. 6, 133-148.
- Ailincăi, S. C. 2008b, *The Dead Among the Living in the Babadag Settlement from Niculițel–Cornet (Tulcea county, Romania)*, în Sîrbu, V., Ștefănescu, R. (eds.), *Funerary Practices in Central and eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD). Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Brăila-Brașov, 11-30.
- Ailincăi, S.C. 2008c, *The Place for the Dead in Early and Middle Iron Age Lower Danube Area*, în Sîrbu, V., Vaida, L., D. (eds.), *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology, Bistrița, May 9th-11th, 2008*, Cluj-Napoca, 9-33.
- Ailincăi, S.C. 2010a, *Noi considerații referitoare la cercetările arheologice efectuate în așezarea culturii Babadag de la Revărsarea–Dealul Tichilești, jud. Tulcea*, Peuce, S.N. 8, 37-78.
- Ailincăi, S.C. 2010b, *New observations on the First Iron Age Discoveries at Revărsarea–Cotul Tichilești, Isaccea, Tulcea County*, în Bolohan N., Mățău Fl., Tencariu F. (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuaginto anno*, Iași, 351-379.
- Ailincăi, S.C. 2010c, *Noi considerații asupra locuirii din prima epocă a fierului (cultura Babadag) de la Telița–Amza, com. Telița, jud. Tulcea*, Pontica 43, 51-76.
- Ailincăi, S. C. 2011, *Ceramica culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea*, Peuce, S.N. 9, 55-178.
- Ailincăi, S.C., Ailincăi, A. 2012, *Despre locuirea culturii Babadag de la Mahmudia, com. Mahmudia, jud. Tulcea*, Mousaios 17, 97-106.
- Ailincăi, S. C., Constantinescu, M. 2008, *O groapă cu oseminte umane descoperită în așezarea culturii Babadag de la Enisala–Palanca*, în Ailincăi, S.C., Micu, C., Mihail, F. (eds.), *Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Tulcea, 121-131.
- Ailincăi, S. C., Dobrinescu, C. 2006, *Așezarea din perioada timpurie a epocii fierului de la Țibrinu „La lac” (com. Mircea Vodă, jud. Constanța)*, Istros 13, 135-157.
- Ailincăi, S. C., Jugănar, G., Țârlea, A., Mihail, F., Vernescu, M., Ailincăi, A. 2011, *Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala–Palanca, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din perioada 2003-2006*, RevArh, S.N. 7, 1-2, 157-199.
- Ailincăi, S.C., Jugănar, G., Țârlea, A., C., Vernescu, M. 2005-2006, *Early Iron Age Complexes with Human Remains from the Babadag Settlement*, Peuce, S.N. 3-4, 77-108.

- Ailincăi, S.C., Jugănar, G., Țârlea, A., C., Vernescu, M. 2007, *Complexe cu oseminte umane descoperite în așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag*, în *Studia In Honorem Florea Costea*, Brașov, 46-76.
- Ailincăi S.C., Micu C. 2006. *L'habitation du premier Âge du Fer de l'établissement de Sarichioi « La Bursuci » (dép. de Tulcea)*, *Pontica* 39, 65-73.
- Ailincăi, S., Micu, C., Maille, M. 2004, *Nouvel établissements du premier Age du Fer découverts au Nord - Ouest de la Dobrudja*, *Peuce*, S.N. 2, 33-40.
- Ailincăi S., Mihail F. 2010, *Psalii din corn descoperite în așezări ale culturii Babadag din nordul Dobrogei*, *Studii de Preistorie* 7, 189-200.
- Ailincăi, S., Mirițoiu, N., Soficar, A. 2003, *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, *ArhMold* 26, 307-324.
- Ailincăi, S., Mirițoiu, N., Soficar, A. 2006, *A pit with human remains attributed to the Babadag culture discovered in pre-colonial levee lat Orgame*, în *Mănușu-Adameșteanu, M. (ed.), A la recherche d'une colonie. Actes du Colloque International. 40 ans de recherche archéologiques à Orgamé/Argamum*, București, 81-107.
- Ailincăi, S., Nicic, A., Jugănar, G., Dobrinescu, C. 2004-2005, *Considerații privind realizarea decorului imprimat pe ceramica din prima epocă a fierului în spațiul nord-vest pontic*, *Pontica* 37-38, 111-130.
- Ailincăi, S., Topoleanu, F. 2003, *Noi complexe cu oseminte umane în așezarea de tip Babadag de la Niculițel „Cornet”*, *Peuce*, S.N. 1, 45-50.
- Alexandrescu, P., Morintz, S. 1982, *A propos de la couche précoloniale de Mesambria*, *Pontica* 15, 47-55.
- Andrieșescu, I. 1928, *Arheologia și istoria veche a Dobrogei*, în *Dobrogea. Patru conferințe ale Universității Libere, Așezământul cultural I.C. Brătianu* 4, București, 5-52.
- Aricescu, A. 1965, *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, *SCIV* 16, 1, 17-42.
- Aricescu, A. 1970, *Depozite de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea*, *Pontica* 3, 25-76.
- Babeș, M. 1994, *Arheologia*, în Preda, C. (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. 1, București, 94-99.
- Baumann, V. H. 1975, *Noi mărturii istorice dintr-un sondaj arheologic*, *Peuce* 4, 213-232.
- Baumann, V. H. 1995, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului natural (sec. I-IV p. Chr.)*, *BiblIP-A* 1, Tulcea.
- Baumann, V. H. 2003, *Noi săpături de salvare în așezarea rurală antică de la Telița-Amza, jud. Tulcea*, *Peuce*, S.N. 1, 155-232.
- Berciu, D. 1965, *Băștinașii*, în Pippidi, D., M., Berciu, D., *Din Istoria Dobrogei*, I, București, 13-136.

- Berciu, D., Morintz, S., Ionescu, M., Roman, P. 1961, *Șantierul arheologic Cernavodă*, Materiale 7, 49-55.
- Berciu, D., Petrescu-Dîmbovița, M. 1960, *Etapa mijlocie a destrămării orânduiri comunei primitive. Prima epocă a fierului*, în Daicoviciu, C., Condurachi, E., Nestor, I., Ștefan, Gh., Matei, M., D. (resp.), *Istoria Românilor*, I, București, 137-160.
- Cheluță-Georgescu, N. 1979, *Cercetări efectuate în necropola romană (Capidava – 1978)*, Materiale, 179-182.
- Coja, M. 1972, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman–Argamum (?)*, BMI 41, 3, 33-42.
- Coldstream, J. N. 1977, *Geometric Greece*, Londra.
- Desborough, V. R., d'A. 1952, *Protogeometric Pottery*, Oxford.
- Desborough, V. R., d'A. 1964, *The last mycenaeans and their succesors. An Archaeological Survey c.1200-c.1000 B.C.*, Oxford.
- Desborough, V. R., d'A. 1972, *The Greek Dark Ages*, Londra.
- Diaconu, P., Anghelescu, N. 1968, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, RevMuz 5, 4, 348-351.
- Dickinson, O. 2006, *The Aegean from Bronze Age to Iron Age. Continuity and change between the twelfth and eighth centuries BC*, New York.
- Dimitriu, S. 1966, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în epoca arhaică. Săpături 1953-1965*, în Condurachi E. (ed.), *Histria*, II, 11-131.
- Dragomir, I. T. 1974, *Descoperiri hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala*, SCIVA 25, 1, 131-136.
- Hänsel, B. 1976, *Beiträge zur regionalen und Chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, I-II, Bonn.
- Hartuche, N. 1972, *Un nou aspect de la sfârșitul epocii bronzului la Dunărea de Jos*, Pontica 5, 59-73.
- Hartuche, N. 1976, *Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peșterile Dobrogei*, Pontica 9, 13-21.
- Irimia, M. 1974, *Cercetările arheologice de la Rasova - Malul Roșu. Raport Preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7, 75-137.
- Irimia, M. 1981, *Observații preliminare privind așezarea antică de la Gura Canliei*, Pontica 14, 67-122.
- Irimia, M. 1983, *Cercetări arheologice în așezarea hallstattiană de la Gura Canliei (jud. Constanța)*, Materiale, 162-171.
- Irimia, M. 1988, *Câteva precizări pe marginea unui articol*, Thraco-Dacica 9, 1-2, 149-152.
- Irimia, M. 2003, *Den Grabritus und die Grabrituale der Babadag-Kultur-Gemeinschaften betreffend*, Thracia 15, 251-268.

- Irimia, M., Conovici, N. 1989, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu”* (com. Oltina, jud. Constanța), *Thraco-Dacica* 10, 115-154.
- Irimia, M., Conovici, N. 1993, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța*, *Pontica* 26, 51-114.
- Jugănaru, G. 1996, *Câteva date referitoare la relația Babadag III–Basarabi*, *Peuce* 12, 31-38.
- Jugănaru, G. 1997, *Manifestări ale Primei Epoci a Fierului în Dobrogea (Descoperirile de la Garvăn–Mlăjitul Florilor jud. Tulcea)*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea*, 99-102.
- Jugănaru, G. 2003a, *Pixidele–o formă ceramică mai puțin cunoscută în aria culturii Babadag*, *Peuce*, S.N. 1, 63-74.
- Jugănaru, G. 2003b, *Coroplastica în cultura Babadag*, *Peuce*, S.N. 1, 75-90.
- Jugănaru, G. 2003c, *Invntarul arheologic al așezării de tip Babadag de la Telița–Amza. Campania 2000*, *Peuce*, S.N. 1, 91-112.
- Jugănaru, G. 2005, *Cultura Babadag*, I, Constanța.
- Jugănaru, G., Ailincăi, S. 2003, *Noi date referitoare la fortificația așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea)*, *Peuce*, S.N. 1, 51-62.
- Jugănaru, G., Baumann, V., H. 2001, *Un topor plat cu aripioare, din fier, descoperit la Telița – Amza, județul Tulcea*, *Thraco-Dacica* 22, 1-2, 205-209..
- Jugănaru, G., Topoleanu, F. 1994, *Gropi funerare în așezarea hallstattiană de la Niculițel–Cornet (jud. Tulcea)*, *Istros* 7, 71-82.
- László, A. 1972, *O așezare hallstattiană la Cozia*, *ArhMold* 7, 207-224.
- László, A. 1976, *Über den Ursprung und die Entwicklung der Frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, *Thraco-Dacica* 1, 89-98.
- László, A. 1986, *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, *MemAntiq* 12-14, 65-91.
- László, A. 1989, *Les groupes régionaux anciennes du Hallstatt a l Est de Carpates*, în *La civilisation du Hallstatt. Bilan d une rencontre*, Liège, 111-129.
- László, A. 1997, *Despre originea, evoluția și cronologia primei epoci a fierului la Dunărea de Jos*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire*, Tulcea, 77-84.
- László, A. 1998, *L’hypothèse italique de Vasile Pârvan et les commencements de l’Âge du Fer dans l’espace carpato-danubien*, *SAA* 5, 19-27.
- László A. 2001, *Prima epocă a fierului. Istoric și caracterizare*, în Petrescu-Dîmbovița, M., Vulpe, A. (coord.), *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, I, București, 294-327.
- László, A. 2005, *De la prima familie la primele state. Prelegeri de preistorie generală*, Iași.

- Lăzurcă, E., Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1980, *Noi descoperiri arheologice la Enisala, jud. Tulcea, Materiale*, 146-156.
- Lungu, V. 1990, *Săpăturile arheologice de salvare de la Ghiolul Pietrei, comuna Independența (Murighiol), jud. Tulcea, Peuce* 10, 63-68, fig. 1-14.
- Mecu, M. 2003, Grigore G. Tocilescu (1850-1909), *inițiatorul arheologiei clasice științifice în România, în Barnea, A. (coord.), Arheologia clasică în România. Primul secol, Cluj-Napoca*.
- Morintz, S. 1964, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumière des fouilles de Babadag, Dacia, N.S.* 8, 101-118.
- Morintz, S. 1971, *Probleme ale Hallstatt-ului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag, Peuce* 2, 19-24.
- Morintz, S. 1972, *Probleme ale epocii bronzului în Dobrogea, Pontica* 5, 53-58.
- Morintz, S. 1978, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, București*.
- Morintz, S. 1986, *Săpăturile de la Babadag, 1973-1974, 1977-1981, Materiale*, 58-64.
- Morintz, S. 1987, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag), Thraco-Dacica* 8, 1-2, 39-71.
- Morintz, S., Anghelescu, N. 1970, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni, SCIV* 21, 3, 333-415.
- Morintz, S., Jugănar, G. 1995, *Raport privind săpăturile arheologice efectuate în Sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991-1992), Peuce* 11, 177-202.
- Morintz, S., Jugănar, G., Munteanu, M. 1995, *Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag, Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1, București*, 222-235.
- Morintz, S., Roman, P. 1969, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului, SCIV* 20, 3, 393-423.
- Morintz, S., Șerbănescu, D. 1974, *Cercetări arheologice la Hârșova și împrejurimi, SCIVA* 25, 1, 47-69.
- Müller-Karpe, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnerfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Berlin*.
- Nestor, I. 1933, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, BerRGK* 22, 11-181.
- Nicic, A. 2008, *Interferențe cultural-cronologice în nord-vestul Pontului Euxin la finele mil II – începutul mil. I a.Chr., Biblioteca Tyragetia* 15, Chișinău.
- Nicic, A., Ailincăi, S. 2003, *K voprosy o tehnike nanesenija šampovannogo dekora na rannegal'statskoj lošenoj stolovoj keramike Karpato-Dunajsko-Pontijskogo regiona, UKŽ* 1, 97-107.
- Oberländer-Târnoveanu, I. 1980, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (jud. Tulcea), Peuce* 8, 55-76.

- Oberländer-Târnoveanu, I., Oberländer-Târnoveanu, E. 1980, *Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV-II î.e.n)*, Peuce 8, 77-142.
- Pârvan, V. 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1953a, *Cetățuia dela Stoicani*, Materiale 1, 13-155.
- Pleiner, R. 2000, *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*, Praga.
- Rența, E. 2008, *Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița, Târgoviște*.
- Sandars, N., K. 1978, *The Sea Peoples. Warriors of the ancient Mediterranean*, Londra.
- Schuchhardt, C. 1924, *Cernavoda eine Steinzeitsiedlung in Thrakien*, PZ 15, 9-27.
- Simion, G. 1977, *Cetatea geto-dacică de la Beștepe (comuna Mahmudia-Tulcea)*, Peuce 6, 31-47.
- Simion, G. 2003a, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud–Tulcea*, în *Culturi Antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și Protoistorie*, I, Tulcea, 79-98.
- Simion, G. 2003b, *Situl hallstattian de la Revărsarea–Tichilești*, în *Culturi Antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și Protoistorie*, I, Tulcea, 99-114.
- Simion, G., Lăzurcă, E. 1980, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud – Tulcea*, Peuce 8, 37-54.
- Sîrbu, V. 1994, *Sacrificii umane și practici funerare insolite în arealul tracic, în Hallstatt și La Tène*, Istros 7, 83-122.
- Sîrbu, V. 1997, *Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'areal thrace du Hallstatt et La Tène*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993*, Tulcea, 193-221.
- Sîrbu, V., Ailincăi, S.C., Simion, G. 2008, *Jijila–Cetățuie o așezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila.
- Sîrbu, V., Jugănar, G. 1999, *Practici magice la tracia culturii Babadag*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 92-104.
- Snodgrass, A. M. 1971, *The Dark Age of Greece. An Archaeological Survey of the eleventh to the eighth centuries BC*, Edinburgh.
- Suceveanu, Al. 1980, *Piese de sculptură și arhitectură din așezarea rurală de epocă romană de la Fântânele (jud. Constanța)*, SCIVA 31, 4, 559-584.
- Ștefan, Gh., Barnea, I., Chivași-Comșa, M., Mitrea, B. 1959, *Săpăturile de la Garvăn*, Materiale 6, 629-651.
- Ștefan, Gh., Florescu, Gr., Canarache, V., Alexandrescu, P., Berciu, D., Casan, I., Dae, M., Eftimie, V., Pippidi, D., Popescu, E., Preda, Fl., Preda, C., Russu, I., Stoian, I., Stoianovici, L., Vulpe, Ec., Vulpe, R., Cizec, E., Coja, M., Florescu, R., Niculescu, V., Petre, A., Simeanu, Gh., Vulpe, A., Dan, C., Doicescu, A. 1954, *Șantierul arheologic Histria (r. Histria, reg. Constanța)*, SCIV 5, 1-2, 69-122.

- Tocilescu, Gr. 1895, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, publicat în colaborare cu O. Benndorf și G. Niemann, Viena.
- Topoleanu, F., Jugănar, G. 1995, *Așezarea de tip Babadag de la Niculițel "Cornet" (jud. Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988*, Peuce 11, 1995, 203-229.
- Tylecote, R. F. 1976, *A History of Metallurgy*, Londra.
- Țârlea, A., Ailincăi, S. 2010, *Dead Among the Living: Remarks on the treatment of the deceased in the Babadag culture (EIA)*, Anadolu Araştırmaları 19, (2006), Istanbul, 113-136.
- Vișenoiu, S. B. 2003, *Vasile Pârvoan sau de la Episteme la Philosophia (1882-1927)*, în Barnea, Al. (coord.), *Arheologia clasică în România. Primul secol*, Cluj-Napoca, 185-208.
- Vulpe, A. 1965, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi-Kultur)*, Dacia, N.S. 9, 105-132.
- Vulpe, R. 1928, *Activitatea arheologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpânire românească, în 1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 117-144.
- Vuple, R. 1955, *Cercetări în teritoriul rural al Histriei, în Șantierul arheologic Histria*, SCIV 6, 3-4, 541-551.
- Zaharia, E. 1965, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș*, 1958, Dacia, N.S. 10, 83-104.
- Zaharia, E., Morintz, S. 1965, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România*, SCIV 16, 3, 451-462.